

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-85.1-21>

УДК 82-92(477-87)Косач:792

Семенко С.В.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ВИСТУПИ ЮРІЯ КОСАЧА ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТЕАТР НА СТОРІНКАХ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ПЕРІОДИКИ

Анотація. У статті висвітлюється одна з граней творчої діяльності Юрія Косача: уважного літературного критика світової драматургії. Досліджуються публіцистичні виступи Юрія Косача про особливості розвитку європейського театру, специфіку розвитку нової модерної драми, опубліковані на сторінках еміграційної періодики. У розвідці акцентується увага на індивідуальній манері Косача-критика: органічному поєднанні наукового аналізу та публіцистичної пафосності у дослідженні знакових драматургічних явищ зарубіжного письменництва, енциклопедичній ерудиції, точності теоретичних дефініцій. З'ясовано окремі складові театрознавчої концепції публіциста; виокремлено елементи новаційних підходів Юрія Косача у висвітленні важливої світоглядної проблеми. Зроблено акцент на актуальності ідейного звучання публіцистики Косача для розвитку сучасної письменницької публіцистики.

Ключові слова: Юрій Косач, європейський театр, нова драма, екзистенціалізм, еміграційна періодика.

Semenko Svitlana

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

PUBLICIST SPEECHES OF YURIY KOSACH ABOUT THE EUROPEAN THEATER IN THE PAGES OF EMIGRATION PERIODICALS

Summary. The purpose of the scientific study is a comprehensive analysis of theatrical concept of Yuriy Kosach through the prism of his culturological journalism, which was published in the pages of emigration journals. The study emphasizes that Yuriy Kosach's theatrical publications are a logical continuation of the theatrical critique of the Drahomanov-Kosach family, which formed the spiritual tastes of Ukrainians and generated their socio-political guidelines in light of development of the latest social sentiments in Europe and the world. The article highlights one of the facets of Yuri Kosach's journalistic activity: an attentive literary critic of world drama. Yuri Kosach's journalistic speeches on the peculiarities of the development of European theater, the specifics of the development of a new modern drama, published in the pages of emigration periodicals, are studied. The research focuses on the individual manner of Kosach-critic: the organic combination of scientific analysis and journalistic pathos in the study of significant dramatic phenomena of foreign literature, encyclopedic erudition, the accuracy of theoretical definitions. It is emphasized that the organic combination of journalistic talent and original creative practice in the field of drama made it possible to immerse deeply into the creative laboratory of foreign playwrights, to highlight the best that could contribute to the renewal of the Ukrainian theater. Some components of the theatrical concept of the publicist are clarified; elements of Yuriy Kosach's innovative approaches in covering an important worldview problem are highlighted. The article focuses on the publicist's theoretical reflections on the leading style in European drama of the postwar period and the secrets of the creative laboratory of the leading creators of modern drama in Western Europe in the second half of the twentieth century. The author of the article notes that the literary journalism of Yuri Kosach on the development of world drama is a reflection of his worldview, explains the heterogeneity of its ideological accents. Emphasis is placed on the relevance of the ideological sound of Kosach's journalism for the development of modern literary journalism.

Keywords: Yuriy Kosach, European theater, new drama, existentialism, emigration periodicals.

Постановка проблеми. Серед різнобічної громадської-політичної й культурницької діяльності Юрія Косача маловивченою залишається його постать як театрального критика, наукові студії якого й понині можуть слугувати джерелом до розуміння розвитку європейської драматургії другої половини ХХ століття. Упродовж усієї своєї публіцистичної практики, він продовжував традиції свого роду в царині театральної критики, що, вбираючи публіцистичну стилістику, формувала духовні смаки й генерувала суспільно-політичні орієнтири у світлі розвитку новітніх суспільних настроїв у Європі та світі. Спільним для Олени Пчілки, Лесі Українки та Юрія Косача було й те, що вони водночас були і театральними критиками й творцями драматургії, що давало змогу глибоко проникати у творчу лабораторію зарубіжних драматургів, виокремлювати краще, що могло б сприяти оновленню національного театру.

Будучи автором таких популярних в еміграційному середовищі драматичних творів як: «Володарка Понтиди», «Ворог», «Облога», Ю. Косач розумів важливість художньо довершеної драматургії і театру формування кожної зрілої європейської нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер публіцистична спадщина організатора багатьох журналістських проєктів в еміграції порівняно з його літературною діяльністю залишається малодослідженою. Окремі моменти публіцистичної діяльності Ю. Косача вивчалися здебільшого у зв'язку з його діяльністю у МУРІ (Ю. Шерех [12], С. Павличко [8]) і письменницькою творчістю (В. Агеева [1], С. Романов [10], Р. Радішевський [9]), а співпрацю пресового діяча з окремими еміграційними виданнями досліджували Н. Сидоренко [11], С. Кравченко [7]. Так, Юрій Шерех, означуючи публіциста як єв-

ропейста, консеквентного захисника української ідеї, «непримиренного ворога большевизму», одним із перших піддає критиці демагогічність і нічим не підтвержену декларативність основних положень його публіцистичних виступів. Пізніше з думкою Шереха погоджується й Соломія Павличко, яка підкреслювала, що в публіцистиці «Косач віддає перевагу визначенню через заперечення» [12, с. 293]. Віра Агеєва зосереджує увагу на екзистенціалізмі публіцистики Юрія Косача: «З екзистенціалістських позицій він оцінює стан української культури як кризовий, багато роздумує над проблемами переоцінки цінностей, філософської періорієнтації» [1, с. 10]. Р. Радишевський, відзначаючи, що у літературній і публіцистичній діяльності відомий еміграційний діяч «витворив новий історичний стиль, основою якого було успішне поєднання глибокої філософської думки, базованої на всебічному науковому дослідженні історичних подій минулого з відчутним духом доби й мистецьким його втіленням» [9, с. 43]. Сергій Романов переконує наукову спільноту, що «публіцистична сторінка діяльності Ю. Косача найяскравіше репрезентована саме в еміграційний період» [10, с. 41].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасному науковому дискурсі публіцистичні виступи Юрія Миколайовича Косача про специфіку модерного європейського театру ще не були предметом спеціального наукового аналізу, тому *актуальність* пропонованої статті зумовлена, по-перше, необхідністю заповнити цю лакуну, по-друге, важливістю окремих положень театрознавчої публіцистики Юрія Косача для сучасного розвитку письменницької публіцистики.

Метою наукової студії є комплексний аналіз театрознавчої концепції Юрія Косача крізь призму його культурологічної публіцистики, що була видрукувана на сторінках еміграційних видань («Рідне слово», «Арка», «Час», «За синім океаном»).

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясувати ключову проблематику театрознавчих виступів Юрія Косача на сторінках еміграційної періодики;

- виокремити новаційні підходи публіциста у висвітленні знакових драматургічних явищ зарубіжного письменництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. У культурологічних публікаціях еміграційного періоду Юрій Косач, суголосно ідеям своїх славних предків, дотримується концепції: духовна культура формує світогляд народу і сприяє політичним та економічним перетворенням, що тезу яскраво ілюструють й театрознавчі студії публіциста.

У 1946 року на сторінках журналу «Рідне слово» Ю. Косач виступає із розлогою публікацією «Театр таїни», в якій намагається вияснити питання провідного стилю в драматургії повоєнного періоду. Публіцист, погоджуючись з тим, що кожна нова епоха чекає від митців новаторського підходу до художнього відображення дійсності, разом засуджує псевдоноваторство обивателів від літератури, про що й зауважує іронічно: «Філістер розуміє, що йдеться про новий стиль. Філістер знає, що треба йти «в ногу з добою» –

розпаду атома, теорії квантів, теорії одности фізичного й духовного тощо. Він наспіх складає формули нового стилю, але надаремно – цей стиль неорганічний. Відкриття нема, залишається наслідування, повторення, підмінювання». Косач переконує мистецьку еліту, що нова епоха, позначена не тільки певним хаосом в суспільстві, спричиненим динамікою воєнного лихоліття, а й новим типом людини, котра виборола в екстремальних умовах право на життя, право бути героєм, інтелект якої з розвитком наукових відкриттів неупинно зростає, тому сучасним драматургам необхідно щонайперше врахувати цю обставину у своїх творчості [4, с. 11].

Визначальною рисою для драматичного твору в перцепції Юрія Косача є «трагедія для пережиття», «трагедія як дійство душі», він упевнений, що «момент чарування й потрясіння» є рівночасно засадничою складовою для розуміння природи театру й фактором стилю, поряд з цим афектовані новації у площині тематики й проблематики, епатажу в акторській грі й декораціях – є другорядним. Акцентує увагу публіцист і на такій важливій складовій театру як майстерності акторської гри, вміння артиста злитися воєдино зі своїм героєм, відтворити прозоріння душі свого персонажа.

І все-таки публіцист не втримується від спокуси дати власну дефініцію новому стилю нового періоду – «ірреалізм», хоча відразу наголошує на тому, що пропонований термін є невлучним і «плоско-вузьким», але це визначення, за його суб'єктивним спостереженням, розкриває основну суть театру віддзеркалювати не реальність дійсності, а реальність душі. Автор публікації, що пропонований стиль здатний створити «візюнерський театр дійства духу», п'єси, котрого зможуть «розколоти віртуальну пам'ять природного стереотипу».

У розвідці «Театр екзистенціалізму», надрукованої у мурівській «Арці» в 1947 році, Косач намагається осмислити роль філософської системи сартризму на розвиток європейської драматургії та театру. Зі знанням справи у публікації проаналізовано інновації у драматургічній спадщині як самого Ж. П. Сартра, так і провідних французьких і німецьких драматургів. Він вважає, що «театр екзистенціалізму замість долі висуває на головного героя душу людини, парадоксальне, розброєне іноді своїм цинізмом вчення сартризму, якимось вічне «так і ні» самопожирячої діалектики породжує й рівновартнісні форми драматургії. Прості, оголені, крайньо суб'єктивістичні» [3, с. 8]. Публіцист виділяє найістотнішу стильову й ідеологічну засаду екзистенціалізму – проповідання місії людини щодо світу, в котрому вона примушена екзистувати, тому, за його спостереженням, драматургія Сартра, Камюса, Ануї, Сімони де Бовуар головню ставить завданням зобразити людину «в її нагості, віч-навіч з потворною правдою свого загину, на який вона приричена від уродження, або, в разі перемоги, свого утвердження» [3, с. 8]. У «Театрі екзистенціалізму» зроблено короткий аналіз знакових п'єс П. Сартра, Камюса, Ж. Ануї, Сімони де Бовуар. Юрій Косач висновує, що «ахілловою п'ятою театру екзистенціалізму є те, що він, користаючи все ще, хоч і проти власної волі, з традиційної

форми драматичного твору, проштовхує зміст, що є, властиво, не мистецтвом, а філософічним метикуванням...» [3, с. 9].

У театральній рецензії «Шовковий черевичок» П. Клоделя. (До постанови в Мюнхенському театрі) об'єктом аналізу вкотре стає власне драматургічна спадщина французького митця Поля Клоделя. Власне розгляду режисерської роботи та рівня акторської гри трупи Мюнхенського театру в рецензії відводиться значно менше місця, аніж з'ясування новаторства П. Клоделя в царині європейської драматургії. Публіцист наголошує, що «монументально-могутня» творчість французького драматурга є предметом постійних дискусій поважних літературних критиків, яким були не прийнятні яких не вдовольняє «ідеал форми», стильова еkleктика, новаторство у формі композиції твору, при цьому, підкреслює автор театральної рецензії, драматургія письменника «відкриває можливість не лиш широкою студіям в напрямку її пізнання й тлумачення, але відкриває й шляхи до пізнання духовності сучасної доби». Неважко помітити, що для Косача французький драматург є зразком письменника нової європейської повоєнної формації, про що свідчить піднесено-патетичний тон його рецензії, цілий каскад позитивно-оцінних епітетів: «...Цей... творець... племінний, вірний, безкомпромісний і фанатично відданий член своєї професійної спільноти виявив себе у своїй творчості, зокрема драматургійній, як руйнівач усіх літературних традицій, жанрів, канонів...» [6, с. 5]. Зосереджуючи увагу на п'єсі Клоделя «Шовковий черевичок», публіцист привертає увагу читачів до тих чинників, які визначають твір як зразок європейської модерної драми, закоріненої в кращі традиції театру попередніх епох та помноженої на художні новації Поля Клоделя у царині драматургії: «Цей твір посів уже передове місце у всесвітній драматургії як чіткістю провідної, ошляхетнюючої ідеї, так і силою нових мистецьких засобів. Це не лиш драматизований образ світу у взнеслому, палахкотіючому світлі католицизму, але й резолюція в драматичному мистецтві» [6, с. 5]. Скрупульозний аналіз п'єси «Шовковий черевичок» дає право Косачеві заперечити усталену сентенцію про твір як нове слово в розвитку світової драми, доводячи правомірність своєї позиції і не відкидаючи при цьому драматургічного таланту Клоделя: «Тяжко думати, щоб цей твір визначив майбутній розвиток драматургії. Радше він залишився свідченням того, якою своєрідною може стати мистецька сентенція доби, коли її реалізує майстер незвичайної своєрідності й індивідуальності, до того ж майстер, що своїм творчим корінням росте з попередньої доби. А з другого боку, він показує, як багато в наші дні може дати мистецтву філософія й ідеологія християнства, як по-новому може її розкрити мистець, озброєний умілістю свого часу, стилем своєї епохи» [6, с. 5].

Косач, спостерігаючи процес провінціалізації та орієнтальне спрямування творчості окремих творців національного театрального дискурсу на еміграції, прагнув, щоб українська письменницька еліта вивчала й опановувала секрети творчої лабораторії таких провідних творців модерної літератури Західної Європи як Поль Клодель.

У цікавій формі «патетичного послання» збірною образу драматурга-маски до типового образу європейської актриси Ельвіри де Гравальос Альфара на сторінках збірника «МУР» Юрій Косач висловлює свої погляди на шляхи розвитку театру у повоєнний період в Європі – такий прийом дозволяє авторові «мандрувати» у часі, висвітлюючи своєрідність розвитку драматургії й театрального мистецтва у різні знакові для українського і європейського театру періоди. На початку публікації він чітко означає культурну романтичного театру до канонічного класицистичного, зокрема, звертаючись до актриси він наголошує: «... ми різнимось з вами тільки смаками щодо двох основних стилів світового театру... ви схильні протегувати класицизм, я – романтизм» [2, с. 45].

Публіцист толерантно доводить своїй візаві, що для нього як драматурга чужі теоретичні трактати про естетичні канони мистецтва, розмірковування про техніку створення творів відповідно до вимог стилю, як і чужа йому регламентованість класицизму, який є, на його думку мистецьким блефом, спекулятивною конструкцією, позбавленою таких визначальних рис літературного твору як пристрась, таїна, «буревійне» новаторство, магічність слова. Косач переконує адресата свого послання: «Нехай романтизм розпадеться на десятки напрямків формалістичного шукання – символізм, футуризм, експресіонізм, сюрреалізм – це не важливе, сутне лиш: клімат театрального твору, клімат його проблемності, його колізій, його напруження, його ідеологічного змісту й психологічної генези, а це все, обняте відсвітом революційності зокрема, становитиме вічний і єдиновирішальний для звучання театрального твору романтичний круг всесвітньої драматургії» [2, с. 51].

Стосовно ж головної специфіки драматичного твору, то для Косача вона бачиться у боротьбі ідей, які б сприяли оновленню театрального ритму, народженню нового стилю суголосного потребам доби та духовним запитам нації, а це, суголосно його театрознавчій концепції, не по силі класицизму з його «скам'янілістю мертвих канонів», «ув'язнюючи усяку творчу думку штампом «зразковості».

В аналізованому виступі Косач найбільш розлого означив не тільки завдання сучасного європейського театру, а й свою естетичну театрознавчу концепцію. Говорячи про ті атрибути, котрі сприятимуть оновленню драматургії, в тому числі й національної, Косач на перше місце ставить безпартійність, яка сприятиме об'єктивному висвітленню на театральній сцені актуальних проблем сучасності, без зайвого політичної пропаганди й упередженості, позаяк талановите слово драматурга мовлене з вуст не менш талановитого актора здатне осяяти людину зсередини, підтвердити або заперечити її розуміння сучасних суспільних і культурних тенденцій у житті нації, здатне впливати на моральне здоров'я нації. Визначальними для повноцінної драми «атомової» доби, на глибоке переконання публіциста, є: моральна відповідальність драматурга за своє слово, оскільки «ця соціальна функціональність, ця служба моральному закону – це істота театру»; вміння кликати глядача «до бою», бо «експлозивність драми відповідає експлозивності суспіль-

ства, що ніколи не перебуває в статичному стані». Конститутивною для публіциста є етнозахисна функція театру, який в умовах бездержавності є речником нації, вихователем кращих патріотичних почуттів, дзеркальним відображенням боротьби української нації за становище суб'єкта історії.

Юрій Миколайович Косач торкається й проблеми особистості митця, який здатний витворити новий стиль театру на перехресті експресіонізму й реалізму «театр душі, театр таїни, театр магії», не вдаючись до сліпого наслідування чи епігонства, які в повоєнний період на еміграції мали місце у творчості українських митців. Він цілком справедливо зауважує: «Можна до одуріння наслідувати манеру Дж. Джойса чи Гемінгвея, але бути водночас на сто сот миль віддаленим від їхнього генія. Але вистане однієї іскри, вистане, щоб піднесена проблема так реально знялася над хашею мово-стилю, над клубовинням звукових ребусів, що ці ребуси вмиг стануть об'явленнями. Вирішає тут щирість мистця, сила його особистості, його, скажімо, за екзистенціалістами, жаги свободи» [2, с. 51].

Свій діалог-гротеск Косач традиційно для публіцистичних виступів у мурівський період завершує оптимістичним прогнозом розвитку національного театру з новим стилем, якому будуть притаманні такі атрибути як-то: посилення романтичної іронії, забавляння з дійсністю, казковість, які помножені на вільний від політичного тиску талант драматурга витворять нове мистецтво театру.

У советофільський період творчості Косач на сторінках журналу «За синім океаном» друкує критичну розвідку «Театр Теннесі Вілліамса», в якій позитивно оцінюючи творчу плодovitість

молодого американського драматурга, відзначає художню довершеність архітектоніки його п'єс, багатство атмосфери творів, майстерність у створенні характерів персонажів, у той же час публіцистові, для якого визначальним було гуманістичне начало мистецтва, не прийнятна провідна тема драматургії Т. Вілліамса – «звірність людини». Наголошуючи, що «американскість» митця, хоча й визначається «лірично-натуралістичним стилем... і деякими художніми засобами, питомими лише традиції американського драматичного мистецтва», назвати його національним письменником не можна, насамперед через антигуманність його творів: «Порочність драматургії Вілліамса, при всій її майстерності, навіть художності, мабуть в тому, що їй недостає глибинної філософської підоснови, а якщо вона і є, то її елементи разюче антилюдські, а через те, звичайно, і антисуспільні й антинаціональні» [5, с. 14].

Висновки і перспективи Таким чином, театрознавчі виступи Юрія Косача в еміграційній періоді другої половини ХХ століття свідчать про його глибоку ерудицію ґрунтовне знання розвитку світової літератури, її стильових тенденцій, розуміння специфіки ідиостилю кожного з досліджуваних митців, вміння давати теоретичні дефініції складним явищам театрального мистецтва і драматургії, шукати в складних перипетіях світової драматургії шляхи оновлення української літератури. Письменницька публіцистика Юрія Миколайовича Косача є віддзеркаленням його світоглядних пошуків, тому вона така неоднорідна за своїми ідеологічними акцентами. Проте, переважна більшість його театрознавчих розвідок не втратила своєї актуальності й до сьогодні, і по праву становить золоту спадщину письменницької публіцистики України.

Список літератури:

1. Агеева В. Між екзотизмом і традицією // Юрій Косач. Проза про життя інших: Тексти, інтерпретації, коментарі. Київ, 2003. С. 7–15.
2. Косач Ю. До донї Ельвіри де Гравальос Альфара, незрівняної Амаріліс у королівському театрі Ля Монтерія. *Мур.* 1947. №3. С. 45–51.
3. Косач Ю. Театр екзистенціалізму. *Арка.* 1947. № 1. С. 7–9.
4. Косач Ю. Театр таїни. *Українське слово.* 1946. Ч. 32. С. 6.
5. Косач Ю. Театр Теннесі Віліамса. *За синім океаном.* 1962. Ч. 4. С. 12–14.
6. Косач Ю. «Шовковий черевичок» П. Кльоделя. *Час.* 1947. Ч. 50. С. 5.
7. Кравченко С.І. Періодичні видання Польщі 20-30-их років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог. Луцьк, 2009. 508 с.
8. Павличко С. Модернізм у контексті мистецького українського руху // Павличко С. Теорія літератури. Київ, 2002. С. 277–38.
9. Радишевський Р. Юрій Косач: література як голос нації. Київ, 2018. 384 с.
10. Романов С. «Портрет митця замолоду»: штрихи до життєвого і творчого шляху Юрія Косача. *Слово і час.* 2009. № 12. С. 29–42.
11. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження: У 3 ч. Київ, 2000. Ч. 3. 160 с.
12. Шерех Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945–1949. Ретроспективи й перспективи // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство. Київ, 2009. С. 633–678.

References:

1. Aheyeva, V. (2003). Mizh ekzotyzmom i tradytsiieiu [Between exoticism and tradition]. *Yuriy Kosach. Proza pro zhyttia inshykh: Teksty, interpretatsii, komentari* [Yuriy Kosach. Prose about lives of others: Texts, interpretations, commentaries]. Kyiv: Fakt, pp. 7–15.
2. Kosach, Y. (1947). Do doni Elviry de Gravalos Alfara, nezrivnianoj Amaryllysi u korolivskomu teatri Lia Monterii [To Dona Elvira de Gravalos Alfara, the incomparable Amaryllysi at the Royal Theater of La Monteria]. *Wall*, no. 3, pp. 45–51.
3. Kosach, Y. (1947). Teatr ekzystentsializmu [Theater of Existentialism]. *Arch*, no. 1, pp. 7–9.
4. Kosach, Y. (1946). Ukrainse slovo [Theater of Mystery]. *Ukrainian word*, no. 32, p. 6.
5. Kosach, Y. (1962). Teatr Tennesi Viliamsa [Tennessee Williams Theater]. *Over the blue ocean*, no. 4, pp. 12–14.
6. Kosach, Y. (1947). «Shovkovyi cherevyчок» P. Klodelia ["Silk shoe" by P. Claudel]. *Time*, no. 50, p. 5.
7. Kravchenko, S.I. (2009). *Periodychni vydannia Polshchi 20-30-ykh rokiv XX stolittia u svitli suspilno-kulturnykh protsesiv mizhvoiennoi doby: literaturna komunikatsiia, polsko-ukrainskyi dialoh* [Periodicals of Poland in the

- 1920s and 1930s in the light of socio-cultural processes of the interwar period: literary communication, Polish-Ukrainian dialogue]. Lutsk.
8. Pavlychko, S. (2002). Modernizm u konteksti mystetskoho ukrainskoho rukhu [Modernism in the context of the Ukrainian artistic movement]. *Teoriia literatury* [Theory of Literature]. Kyiv, pp. 277–38.
 9. Radshevsky, R. (2018). *Yurii Kosach: literatura yak holos natsii* [Yuriy Kosach: literature as the voice of the nation]. Kyiv.
 10. Romanov, S. (2009). «Portret myttsia zamolodu»: shtrykhy do zhyttievoho i tvorchoho shliakhu Yurii Kosacha ["Portrait of a young artist": touches to the life and career of Yuri Kosach]. *Word and time*, no. 12, pp. 29–42.
 11. Sidorenko, N. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverdzhennia: U 3 ch.* [National-spiritual self-affirmation: In 3 parts]. Kyiv, part 3.
 12. Sherekh, Y. (2009). Ukrainiska emihratsiina literatura v Evropi 1945–1949. Retrospektyvy y perspektyvy [Ukrainian emigration literature in Europe 1945–1949. Retrospectives and perspectives]. *Shevelov Yu. Vybrani pratsi: U 2 kn. Kn. II. Literaturoznavstvo* [Shevelyov Yu. Selected works: In 2 books. Book II. Literary Studies]. Kyiv, pp. 633–678.